

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
σε συνεργασία με το
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
«ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ

ΔΙΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΣΤΙΣ Τ.Π.Ε. ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ – ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Αντιλήψεις των εκπαιδευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης για τον θεσμό της
Παράλληλης Στήριξης στα Δημοτικά σχολεία της Α΄ Αθήνας»**

Ανδριακοπούλου Βασιλική, Α.Μ. 495

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης του Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

Επιβλέπων Καθηγητής:	Δρ. Παναγιώτης Μαντάς, Συνεργαζόμενος Ερευνητής – Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ
2 ^ο Μέλος:	Δρ. Αθανάσιος Βέρδης, Αναπληρωτής Καθηγητής- Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ε.Κ.Π.Α.
3 ^ο Μέλος:	Δρ. Σπυριδούλα Κατσαντώνη, Συνεργάτιδα Ερευνήτρια – Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. “ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Αθήνα 2023

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η συνδιδασκαλία στα πλαίσια της ενταξιακής πολιτικής αποτελεί μια σύγχρονη τάση των εκπαιδευτικών συστημάτων που στοχεύουν στην συμπερίληψη όλων των μαθητών εντός του γενικού σχολείου (Γεωργιάδης, Κουρκούτας & Καλύβα, 2008). Τα τελευταία χρόνια διαφαίνονται έντονες προσπάθειες προκειμένου να καλλιεργηθεί η ιδέα της αποτελεσματικής ένταξης των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή/και αναπηρίες στο γενικό σχολείο στα πλαίσια της συμπερίληψης και ο θεσμός της παράλληλης στήριξης αποτελεί έναν ισχυρό πυλώνα που έχει τη δυνατότητα να στηρίξει αυτή την προσπάθεια. Η παρούσα έρευνα στοχεύει στη διερεύνηση των αντιλήψεων εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής που υπηρετούν σε σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της Α΄ Αθήνας για τη χρησιμότητα και την αποτελεσματικότητα του προγράμματος της παράλληλης στήριξης και να καταγράψει τις προτάσεις τους για τη βέλτιστη εφαρμογή του. Συγκεκριμένα, στην ποσοτική έρευνα που διεξήχθη μέσω ερωτηματολογίου συμμετείχαν 54 εκπαιδευτικοί που κατά το σχολικό έτος 2022-2023 υπηρετούσαν είτε στη γενική αγωγή ως εκπαιδευτικοί σε τυπική τάξη είτε στην ειδική αγωγή στηρίζοντας μαθητές ως παράλληλη στήριξη. Η επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσω του λογισμικού SPSS και με βάση αυτά διαπιστώθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί επιβεβαιώνουν την προσφορά του προγράμματος της παράλληλης στήριξης στην ακαδημαϊκή και κοινωνικό- συναισθηματική εξέλιξη των μαθητών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και προτείνουν τη μόνιμη παρουσία ενός εκπαιδευτικού ειδικής αγωγής στο νηπιαγωγείο και την Α΄ Δημοτικού, ώστε να επιτευχθεί η πρόωρη παρέμβαση. Τα εμπόδια που σημειώθηκαν αφορούν κυρίως στις διαπροσωπικές σχέσεις των δύο εκπαιδευτικών που διαφαίνεται ότι συνεργάζονται σε όλους τους τομείς που αφορούν τον μαθητή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, όμως ο εκπαιδευτικός της ειδικής αγωγής δε συμμετέχει από κοινού με τον εκπαιδευτικό της τάξης στη συνεργασία του με τους γονείς των υπόλοιπων μαθητών. Ακόμη για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του προγράμματος προτείνεται η μονιμοποίηση και τοποθέτηση σε οργανική θέση εκπαιδευτικών Ειδικής Αγωγής ως παράλληλη στήριξη και η τακτική επιμόρφωση τους. Τέλος, ζητείται αύξηση των πιστώσεων προκειμένου κάθε εκπαιδευτικός να στηρίζει αποκλειστικά έναν μαθητή και τροποποίηση του

νομοθετικού πλαισίου για να μπορεί ο εκπαιδευτικός της ειδικής αγωγής να παρέχει τις υπηρεσίες του και σε άλλους μαθητές της σχολικής τάξης που δε διαθέτουν διάγνωση.

Λέξεις-κλειδιά: Ειδική αγωγή, σχολική ένταξη, συνδιδασκαλία, παράλληλη στήριξη, εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ACHENBACH, T. M. (1982). *Developmental psychopathology* (2nd Ed.). New York: Wiley.

Ainscow, M., Booth, T. & Dyson, A. (2004) Understanding and developing inclusive practice in schools: a collaborative action research network. *International Journal of Inclusive Education*, 8(2), 125-140.

Ainscow, M., Muijs, D. & West, M. (2006). Collaboration as a strategy for improving schools in challenging circumstances. *Improving schools*, (9)3, 192-202.

Αλεξιάδου, Ε. Α. (2020). Αναπηρία και ανισότητες στην υγειονομική περίθαλψη στην Ελλάδα υπό την οπτική των ανθρώπινων δικαιωμάτων. *Archives of Hellenic Medicine/Αρχεια Ελληνικής Ιατρικής*, 37(1).

Αναστασίου, Δ., Ηλιάδου- Τάχου, Σ., & Χαρίση, Α. (2011). Η Ρόζα Ιμβριώτη στο Πρότυπο Ειδικό Σχολείο Αθηνών και το καθεστώς Μεταξά. [Rosa Imvrioti in the Special School of Athens and the regime of Metaxas.] In *Proceedings of the 2nd Greek Conference on Special Education, Special education: Starting point for development in science and practice*. Athens (Vol. 5, pp. 59-74), 15-18 April 2010. Athens: Grigoris.

Angelides, P., Stylianou, T., & Gibbs, P. (2005). Preparing teachers for inclusive education in Cyprus. *Teaching and Teaching Education*, 22(4), <http://dx.doi.org/10.1016/j.tate.2005.11.013>

Αργυριάδης, Α., Δημητριάδου, Χ., & Κωνσταντάρου, Ε. (2015). Η εφαρμογή της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία στην Ελλάδα: Αντιμετώπιση της πρόκλησης για την ένταξη. *Θέματα Ειδικής Αγωγής*, τ. 69(2), σ. 103-112, Αθήνα.

Avramidis, E. & Norwich, B. (2002) Teachers' attitudes towards integration/ inclusion: a review of the literature. *European Journal of Special Education*, 17 (2), 129-147.

Bea, Francisco M. P., Hartman, M., & Wang, Y. (2020). Inclusion and Special Education. *Education Sciences*, 10, p. 1-17. doi:10.3390/educsci10090238

Βλάχου, Α., & Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2009). Σχολική ένταξη και συνεργατικές πρακτικές των εκπαιδευτικών γενικής εκπαίδευσης και ειδικής αγωγής. *Hellenic Journal of Psychology*, Vol. 6, pp. 180-204.

Βλάχου, Α., Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2011). Σχολική ένταξη και εφαρμοσμένες πρακτικές συνεργασίας μεταξύ εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής. Στο *ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ για ένταξη μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες* (p. 75-92) Εκδότης: ΥΠΑΙΘ.

https://www.researchgate.net/publication/352708541_Entaxe_kai_ksotime_synekpaideuse_matheton_me_dyskolies_matheses_sto_geniko_scholeio_s_28-54#read

Bouzakis, S., & Berdousi, E. (2008). The educational argumentation of the Hellenic political forces on special education in the 1913, 1929, 1964, and 1985 reforms. *Educational Research and Reviews*, 3(3), 94.

Γελαστοπούλου, Μ. (2017). Ο θεσμός της παράλληλης στήριξης στα πλαίσια της ενταξιακής εκπαίδευσης. Στο Γελαστοπούλου, Μ., Μουταβελής, Γ. (Επιμ.) *Εκπαιδευτικό υλικό για την παράλληλη στήριξη και την ένταξη μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο σχολείο. Συλλογικός Επιστημονικός Τόμος*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Γεωργιάδη, Μ., Κουρκούτας, Η. & Καλύβα, Ε. (2008). *Η συνεκπαίδευση (inclusion) στην Ευρώπη*. Ανακτήθηκε από : https://docplayer.gr/225473-Eidiki-agogi-i-synekpaideysi-inclusion-stin-eyropi.html#show_full_text

Γεωργιάση, Σ. (2020). *Το παραμύθι και η μουσική στην ειδική αγωγή και εκπαίδευση*. Πτυχιακή εργασία. Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα.

- Charisi A., Πιάδου-Ταχου S., Αναστασίου D. (2012). Οι Απαιτήσεις της Εκπαίδευσης των Απόρων με Ειδικές Ανάγκες στην Ελλάδα τις Πρώτες Δεκαετίες του 20ου αιώνα. Ο Ρόλος του Λαμπαδάρη και της Παιδαγωγίας. *Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Athens: Ion, v. 10, p. 59-75.
- Παπιτζάκης, Χ., Μπαρτασκούλια, Μ., & Πατρινός, Γ. Π. (2013). Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής Ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής Ιατρικής. *Αρχ. Ελλ. Ιατρ.*, 30, 88-96.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. 6th Edition, Oxon: Routledge.
- Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. SAGE publications.
- Ebenstein, W. (2006). Toward an Archetypal Psychology of Disability Based on the Hephaestus Myth. *Disability Studies Quarterly*, 26 (4).
- Farnell, P. (2000). The Impact of Research on Developments in Inclusive Education. *International Journal of Inclusive Education*, 4, 153-162. <http://dx.doi.org/10.1080/136031100284867>
- FREUD, S. (1991). Civilization and its discontents. In J. STRACHEY (Ed. and Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol.21, pp. 57-146). London: Hogarth Press. (Original work published 1930).
- Friend, M., Cook, L., Hurley-Chamberlain, D., & Shamberger, C. (2010). Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 20(1), 9-27. <https://doi.org/10.1080/10474410903535380>
- Συμβρακάκης, Ι. (2013). Επισκόπηση της διαδρομής της Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. . Στο Νάνου, Α., Πασιόδου- Ηλιάδου, Μ., Γκαράνης, Α., Χαρισσαλίτου, Α. (Επιμ.) *Από την Ειδική Αγωγή στη Συμπεριληπτική Εκπαίδευση*. Σελ. 107-128. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.

- Ζύνου-Σιδέρη, Α. (2000). Η εξέλιξη της ειδικής εκπαίδευσης. Από το ειδικό στο γενικό σχολείο. Στο Ζύνου-Σιδέρη (Επιμ.) Άτομα με ειδικές ανάγκες και η ένταξή τους. Σελ. 27-44. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ζύνου-Σιδέρη, Α. (2001). *Ειδική αγωγή: Σχεδιασμός και υλοποίηση προγραμμάτων*. Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Σταμούλη.
- Ζύνου-Σιδέρη, Α. (2011). *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Heward, W. (2011). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες –Μια εισαγωγή στη ειδική εκπαίδευση*. Α. Δαβιάζογλου & Κ. Κόκκινος (Επιμ.). Αθήνα: Τόπος.
- Ημέλλου, Ο. (2011). Ένταξη και ισότιμη συνεκπαίδευση μαθητών με δυσκολίες μάθησης στο γενικό σχολείο, Στο *ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ για ένταξη μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (28-54)* Αθήνα: ΥΠΑΙΘ.
https://www.researchgate.net/publication/352708541_Entaxe_kai_isotime_synekpaideuse_matheton_me_dyskolikes_matheses_sto_geniko_scholeio_s_28-54#read
- Ημέλλου, Ο. (2015). Συνδιαμορφώνοντας το 'δημοτικό σχολείο για όλους τους μαθητές'. *Εκπαιδευτικές πολιτικές, διδακτικές πρακτικές και κριτικός αναστοχασμός: η περίπτωση του γνωστικού αντικείμενου των Μαθηματικών*. Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης, 2015, 92-101. <http://dx.doi.org/10.12681/edusc.397>
- Ημέλλου, Ο. (2017). Ένταξη και ισότιμη εκπαίδευση μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο. Βασικές αρχές και προσεγγίσεις της αναπηρίας. Στο Μ. Γελαστοπούλου & Α. Μουταβέλης (Επ.) *Εκπαιδευτικό υλικό για την παράλληλη στήριξη και την ένταξη των μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο σχολείο*. Συλλογικός Επιστημονικός Τόμος, σ. 43-62. Αθήνα: Μονάδα Ειδικής Αγωγής, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Διαθέσιμο στο:

http://prosvasimo.lep.edu.gr/docs/pdf/Epimorfhwsh_2017/%CE%A3%CE%A5%CE%98%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%20%CE%A4%CE%9F%CE%9C%CE%9F%CE%A3.pdf

Ημέλλου, Ο., & Χαρούπιας, Α. (2009). Βασικές φιλοσοφικές αρχές και προαπαιτούμενα για μια ιασημη συνεκπαίδευση μαθητών με αναπηρία και/ή ιδιαίτερες εκπαιδευτικές ανάγκες στο γενικό σχολείο. Προφορική εισήγηση σε ημερίδες με θέμα: «Υπηρεσίες Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης στο Γυμνάσιο/Λύκειο». Τμήμα Επιστημονικής και Παιδαγωγικής Καθοδήγησης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Αττικής σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Α' Αθήνας και το Σχολικό Σύμβουλο της 1^{ης} Περιφέρειας Ειδικής Αγωγής & Εκπαίδευσης της Α' Διεύθυνσης Αθηνών. Διαθέσιμο στο:

<https://docplayer.gr/39982863-R-clpa-iu-elloy-1-r-aristeidis-haroypias-2.html>

Hughes, C. E., & Murawski, W.W. (2001). Lessons from Another Field: Applying Co-teaching Strategies to Gifted Education. *Gifted Child Quarterly*, 45 (3). Ανακτήθηκε από:

https://www.academia.edu/21530162/Lessons_From_Another_Field_Applying_Coteaching_Strategies_to_Gifted_Education

Κασιόςας, Β., (2020). Η αποτελεσματική αντιμετώπιση των παιδιών με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες στο συμπεριληπτικό σχολείο της νέας εποχής. *ΝΕΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ*, 16^ο Τεύχος, σελ. 210-218. <https://www.researchgate.net/publication/338817474>

Κοκινάκη, Δ., & Κοκινάκη, Α. (2014). Η νομοθεσία της ειδικής αγωγής στην Ελλάδα και την Αγγλία: μια συγκριτική προσέγγιση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2014(1), 7-16Α.

Koutsoklenis, A., & Papadimitriou, V. (2021). Special education provision in Greek mainstream classrooms: teachers' characteristics and recruitment procedures in parallel support. *International Journal of Inclusive Education*, 1-16.

Κραυσταλάκης, Γ. Σ. (1994). Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση για μια συμβουλευτική γονέων και εκπαιδευτικών. Αθήνα: Λύχνος.

Λαμπροπούλου, Β., Παντελιάδου, Σ. (2000). Ειδική Αγωγή στην Ελλάδα- Κριτική Θεώρηση. Πρακτικά Πανευρωπαϊκού Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής, Ρέθυμνο, Ιανουάριος 2000.

https://www.researchgate.net/publication/326840430_Eidike_Agoge_sten_Ellada_-_Kritike_Theorese

Λαμπροπούλου, Β., Παντελιάδου, Σ., & Μαρκάκης, Ε. (2005). *Χαρτογράφηση Αναλυτικά προγράμματα ειδικής αγωγής: άργησαν μια μέρα*. Διαθέσιμο στο:

<http://www.elemedu.upatras.gr/?section=578>

Λάππα, Χ., & Μαντζίκος, Κ. (2018). Το ζήτημα της εκπαίδευσης των μαθητών με αυτισμό στην Ελλάδα υπό το πρίσμα των γνώσεων/αντιλήψεων και στάσεων των εκπαιδευτικών: μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 7(1), 44-63.

<https://doi.org/10.12681/hjre.16161>

Λυσίας, Υπέρ του Αδυνάτου, ΛΥΣ 24.1–27. Ανακτήθηκε από:

https://www.greeklanguage.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?m=1&t=348

Μανδέλλου, Μ., Μαργίδου, Σ., & Γκουντή, Π. (2015). Αποτίμηση της λειτουργίας του θεσμού των ΣΔΕΥ (Σχολικό Δίκτυο Εκπαίδευσης και Υποστήριξης). *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015, 789-797. <http://dx.doi.org/10.12681/edusc.153>

Μαυροπαλιάς, Τ. (2013). «Αξιολόγηση του Προγράμματος της Παράλληλης Στήριξης». Διδακτορική Διατριβή. Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

<http://hdl.handle.net/10442/hedi/30262>

Mavropalias, T., & Anastasiou, D. (2016). What does the greek model of parallel support have to say about co-teaching? *Teaching and Teacher Education*, 60, 224-233.

<https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.08.014>

Μπουζάκης, Σ., (1990). *Συγκριτική Παιδαγωγική II. Θεωρητικές προσεγγίσεις και ξένα εκπαιδευτικά συστήματα*. Αθήνα: Gutenberg.

- Νάνου, Α., Δαδαμόγια, Β., Παναγιώτου, Γ., Τραφαλή, Μ. (2009). Η γνωστική-συμπεριφορική μέθοδος στην υπηρεσία της συνεκπαίδευσης. 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Γνωσιακών / Συμπεριφοριστικών προσεγγίσεων σε παιδιά και εφήβους, 8-10 Απριλίου, Αθήνα.
- Norwich, B. (2000). Inclusion in education: from concepts, values and critique to practice. In H. Daniels (ed.) *Special education reformed. Beyond rhetoric?* (pp. 5-30), London: Falmer Press.
- Εηρομερίτη- Τσακλαγκάνου, Α. (1984). Ιστορικά σημεία και σύγχρονα προβλήματα της Ειδικής Αγωγής. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 19, ρ.ρ.12-16.
- Παπαδημητρίου, Β. & Κουτσοκλένης, Α. (2020). Αποτίμηση της εξέλιξης της παράλληλης στήριξης την πενταετία 2014-2019 μέσω συγκεντρωτικών δεδομένων. *Επιστήμες Αγωγής*, 2, 98-117. <https://ejournals.lib.uoc.gr/index.php/edusci/article/view/895>
- Paradimitriou, V., & Koutsaklenis, A. (2021). The extent of late hiring in special education: A report on the Greek Institution of Parallel Support. *International Journal of Disability, Development and Education*, 1-11.
- Παπανικολάου, Γ. (2018). *Δείκτες ποιότητας προγραμμάτων συνεκπαίδευσης μαθητών με αναπηρία και/ή ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ). Σχολή Φιλοσοφική. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής. Τομέας Παιδαγωγικής).
- Παπαπέτρου, Σ., Μπαλκίζας, Ν., Μπελεγράτη, Χ., Υφαντή, Ε. (2013). Συμπεριληπτική Εκπαίδευση. Συγκριτική μελέτη για τις στάσεις των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα και Ολλανδία σε σχέση με τη νομοθεσία και τις εκπαιδευτικές δομές της συμπεριληπτικής εκπαίδευσης. *Τετραήμερο επιμορφωτικό Συνέδριο "Αναζητώντας τις δυναμικές του σύγχρονου σχολείου II"*, 25-27 Ιουλίου 2013. Καμένα Βούρλα: Ε.Κ.Π.Α.
- Παντελιάδου, Σ. (2004). Χαρτογράφηση - Αναλυτικά προγράμματα ειδικής αγωγής. Διαθέσιμο στο: http://www.pi-schools.gr/special_education/xartografisi/hartographisi-part1.pdf

Παντελιώδου, Σ., Παπενικολάου, Γ., & Γιαζιτζίδου, Σ. (2015). Η εμπειρία της Παράλληλης Στήριξης: απόψεις εκπαιδευτικών γενικής και ειδικής αγωγής Γεωργιανίνης 18^η Διεθνές Συνέδριο «Κοινωνική Παιδαγωγική, Διαπολιτισμικότητα και Ειδική Αγωγή», Πάτρα 14-16 Νοεμβρίου 2014, Τόμος II.

Ανακτήθηκε από: http://ipode.gr/wp-content/uploads/2015/02/patra_18a_vol2.pdf

Πλάτων, Πολιτεία 460c. Ανακτήθηκε από:

https://www.greeklanguage.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=111&page=66

Πλούταρχος, Βίαι Παράλληλοι/Λυκούργος, 16. 1-2. Ανακτήθηκε από:

https://el.wikisource.org/wiki/Βίαι_Παράλληλοι/Λυκούργος

Ποθητού, Ο. (2017). Οι απόψεις των νηπιαγωγών για το ρόλο της παράλληλης στήριξης μια μια επιτυχημένη ένταξη του παιδιού στα δημοτικά σχολεία. Πτυχιακή εργασία, Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. Διαθέσιμο στο:

<https://dspace.uowm.gr/xmlui/bitstream/handle/123456789/696/%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1>

Πολυχρονοπούλου, Σ. (2003). Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες: Σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης. Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Πύλλη Μ., Ραφτόπουλος Β., (2012) Περιγραφή των βασικών μεθόδων δειγματοληψίας των δύσκολα προσβάσιμων πληθυσμών που χρησιμοποιούνται στην επιτήρηση της HIV λοίμωξης.

Ρήγα, Π. (2019). Αντιλήψεις - Στάσεις εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για την συμπεριληπτική εκπαίδευση μαθητών με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες ή/ και Αναπηρίες (Ε.Ε.Α./Α) στο μινικό σχολείο: Σε τι βαθμό οι αντιλήψεις τους επηρεάζονται από τις πεποιθήσεις αυτο-αποτελεσματικότητας; Διδακτορική Διατριβή. Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών, Ιωάννινα.

- Ρόντος, Κ. & Πατόνης, Ε. (2007). Οι τεχνικές του καλού ερωτηματολογίου. Στον δικτυακό τόπο της Ελληνικής Κοινωνικής Έρευνας http://eparanis.blogspot.com/2007/09/blog-post_1084.html
- Σιώμος, Γ., Βασιλακοπούλου, Α. (2005), *Εφαρμογή Μεθόδων Ανάλυσης στην Έρευνα Αγοράς*, Αθήνα: Αθ. Σταμούλης.
- Σιούλης, Σ. (2002). Παιδαγωγική της ένταξης. Από το «Σχολείο του Διαχωρισμού» σε ένα «Σχολείο για όλους», Τόμος Α'. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Σιούλης, Σ. (2008). Ένα Σχολείο για Όλους. Από την Έρευνα στην Πράξη. Παιδαγωγική της Ένταξης. Τόμος Β'. Αθήνα: Gutenberg.
- Σιούλης, Σ. (2013). Ένα Σχολείο για Όλους: Άσκηση πολιτικής για την αναπηρία. Στο Νάνου, Α., Παταΐδου- Ηλιάδου, Μ., Γκερόνης, Α., Χαρισπολίτου, Α. (Επιμ.) *Από την Ειδική Αγωγή στη Συμπεριληπτική Εκπαίδευση*. Σελ. 41-54. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- Σούρτζη, Μ., Ιωακείμίδου, Β., Βλάχος, Ν., Κουτσοσπύρου, Χ., & Χατζημιχαϊλίδης, Β. (2013). Μια τάξη για όλους. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & ε/ Αποστάσιως Εκπαίδευση*, 7, 161-169. <http://dx.doi.org/10.12681/icoedl.649>
- Στάθης, Φ. (2001). *Κοντά στα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Αυτοέκδοση.
- Stavitsky, O. (2014). Genesis of Handicaps, Handicap and Handicapping. *Eastern European Scientific Journal* 2014, pp.1-7. Retrieved January 28, 2020. From <http://journale.auris-verlag.de/index.php/EESJ/article/view/28/29>
- Syriopoulou-Delli, C. K. (2010). A historical review of educational policy in Greece for children with pervasive developmental disorders, behavioral difficulties and other special educational needs. *Review of European Studies*, 2(1), 1-14.

- Τζώμας, Γ. & Λαμπροπούλου, Α. (2007). Από την ενσωμάτωση στην ένταξη και στη συνεκπαίδευση κωφών παιδιών στο κοινό σχολείο. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.). 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Σχολείο Όσο για Παιδιά Άνισα», Αθήνα, 4- 6 Μαΐου.
- Τηλεγιάδα, Γ. (2015) Ένταξη και συνεκπαίδευση ατόμων με ειδικές ικανότητες στη Γενική Εκπαίδευση σελ. 261 Γεωργαγιάννης 18^ο Διεθνές Συνέδριο «Κοινωνική Παιδαγωγική, Διαπολιτισμικότητα και Ειδική Αγωγή», Πάτρα 14-16 Νοεμβρίου 2014, Τόμος II. Ανακτήθηκε από: http://ipade.gr/wp-content/uploads/2015/02/patra_18o_vol2.pdf
- Tomlinson, S. (1986). *Special Education Needs in the Ordinary school*. In Cohen A. and Cohen L. (Eds), (p. 45-59). London: P.C.P. Educational series.
- Τριαντάρη, Σ. (2011). Ειδική Αγωγή και φιλοσοφία της. Από τη θεωρία στη βιωματική εμπειρία. Στο Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π., & Βίκη, Α. (Επιμ.). *Ερευνα και Εκπαιδευτική Πράξη στην Ειδική Αγωγή*. Σελ. 603-625. Αθήνα: Σιδέρης.
- Van Hove, G., De Schauwer, E. & Κασσιμάτης, Β. (χ.χ.). Εκπαίδευση χωρίς αποκλεισμούς, η πορεία προς τα εμπρός, εθνική έκθεση: Ελλάδα συνταχθείσα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος IE+. Ανακτήθηκε από: https://www.eeepa.gr/wpcontent/uploads/2019/11/IE-Country-Report-Greece.GR_.pdf
- Χαρίση, Α., Ηλιάδου- Τάχου, Σ., Αναστασίου, Δ. (2012). Οι Απαρχές της Εκπαίδευσης των Ατόμων με Ειδικές Ανάγκες στην Ελλάδα τις Πρώτες Δεκαετίες του 20ου αιώνα. Ο Ρόλος του Λαμπαδάριου και της Παιδαγωγίας. Θέματα Ιστορίας της Εκπαίδευσης, Athens: Ιση, v. 10, p. 59-75.
- Χαρούπιας, Α. (1997). *Ειδική Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη- Τόμος 1: Οι Νέες Τεχνολογίες Πληροφορικής στο Σχολείο για Όλους*. Αθήνα: Ατραπός.
- Χαρούπιας, Α. (2004). Η ισότιμη συνεκπαίδευση (Inclusion). Ανακτήθηκε από:

https://www.researchgate.net/publication/356191648_E_isotime_synekpaideuse_inclusion

Χαρούπιας, Α. (2011). Αλγόριθμος και Ενέργειες Διασφάλισης της Ποιότητας των Υπηρεσιών Συνεκπαίδευσης- Παράλληλης Στήριξης Μαθητή με αναπηρία και/ή ειδικές ανάγκες στη συνηθισμένη τάξη. Στο *Εξειδικευμένη εκπαιδευτική υποστήριξη για ένταξη μαθητών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες*. Σελ. 55-74. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης & Θρησκευμάτων. Ανακτήθηκε από:

https://www.specialeducation.gr/files4users/files/pdf/specialedu_ps.pdf

Κατζηστεφανίδης, Θ. (1986). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης (1821-1986)*. Αθήνα: Παπαδήμας.

Χριστοδουλοπούλου, Χ. (2007). *Η εφαρμογή πρακτικών συνεκπαίδευσης (inclusion) σε μαθητές με και χωρίς μαθησιακές δυσκολίες (ΕΜΔ) στο διεθνή χώρα: Δυνατότητες και περιορισμοί*. Πτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Ανακτήθηκε από: <http://ikee.lib.auth.gr/record/76519/files/gri-2007-623.pdf>

Νομοθεσία- Συμβάσεις

Dakar Framework for Action (2000). Διαθέσιμο στο: <https://www.preventionweb.net/quick/52492>

Εγκύκλιος του Περιφερειακού Κέντρου Εκπαιδευτικού Σχεδιασμού (ΠΕ.Κ.Ε.Σ.) Κρήτης, Αρ. Πρωτ.: Φ2/1588 – 23/9/2022.

Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. Ανακτήθηκε 28 Δεκεμβρίου, 2021, από <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>

Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού, (Ν. 2101/1992 ΦΕΚ Α' 192/02-12-1992). <https://www.e-nomothesia.gr/kat-anilikoι/nomos-2101-1992-phek-192-a-2-12-1992.html>

Ν. 4397/1929 - ΦΕΚ 309/Α/24-08-1929. «Περί στοιχειώδους εκπαίδευσης».

<https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-4397-1929.html>

Ν. 1143/1981 - ΦΕΚ. 80 -Α- 31-3-1981 'Περί Ειδ. Αγ., ειδ. επαγγ. εκπ/σης, απασχ. & κοινων. μέριμνας των αποκλιν. εκ του φυσιολ.ατόμων'.

Ν. 1566/1985 - ΦΕΚ. 167 -Α- 30-9-1985 'Δομή και λειτουργία της Α/θμιας και Β/θμιας Εκπ/σης και άλλες διατάξεις'.

Ν. 2101/ΦΕΚ 192 Α' 2-12-1992: Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού.

Ν.2817/2000:Εκπαίδευση ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 78/Α/14-3-2000). Ανακτήθηκε από <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-2817-2000.html>

Ν. 3699/2008: Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 199/Α/2-10-2008). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-3699-2008.html>

Ν.3879/2010: Ανάπτυξη της Δια Βίου Μάθησης και λοιπές διατάξεις. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 163/Α/21-9-2010). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/n-3879-2010.html>

Ν. 3966/2011 - ΦΕΚ Α 118/24.5.2011: Θεσμικό πλαίσιο των Πράτυπων Πειραματικών Σχολείων, Ίδρυση Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Οργάνωση του Ινστιτούτου Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων "ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ" και λοιπές διατάξεις. Ανακτήθηκε από: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/125088/nomos-3966-2011>

Ν. 4186/2013- ΦΕΚ Α' 193/17.9.2013: Αναδιάρθρωση της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και λοιπές διατάξεις. Διαθέσιμο στο: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/75831/nomos-4186-2013>

Ν. 4452/2017- ΦΕΚ Α' 17/15.2.2017: Ρύθμιση θεμάτων του Κρατικού Πιστοποιητικού Γλωσσομάθειας, της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας και άλλες διατάξεις. Διαθέσιμο στο: <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/253229/nomos-4452-2017>

Ν. 4823/2021- ΦΕΚ Α' 136/3.8.2021: Αναβάθμιση του σχολείου, ενδυνάμωση των εκπαιδευτικών και άλλες διατάξεις. Ανακτήθηκε από : <https://www.kodiko.gr/nomothesia/document/739038/nomos-4823-2021>

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (1989), Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Ανακτήθηκε από: <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>

Υπουργική Απόφαση 27922/Γ6/2007: Καθορισμός των ιδιαίτερων καθηκόντων και αρμοδιοτήτων. Α) Του εκπαιδευτικού προσωπικού, που υπηρετεί σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής (ΣΜΕΑ) της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (ειδικά σχολεία, τμήματα ένταξης), και σε προγράμματα ειδικής αγωγής (παράλληλη στήριξη και παροχή διδασκαλίας στο σπίτι). Β) Του ειδικού εκπαιδευτικού προσωπικού και του ειδικού βοηθητικού προσωπικού, που υπηρετεί στις σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 449/Β/03-4-2007). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/ya-27922-g6-2007.html>.

Υπουργική Απόφαση 48275/Δ3/2019 - ΦΕΚ 1088/Β/2-4-2019: Τροποποίηση της 27922/Γ6/8-3-2007 υπουργικής απόφασης (ΦΕΚ 449/τ.Β'/2007). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/deuterobathmia-ekpaideuse/upourgike-apophase-48275-d3-2019.html>

Υπουργική Απόφαση Αριθμ. 108906/ΓΔ4/2021. Συλλογικός προγραμματισμός, εσωτερική και εξωτερική αξιολόγηση των σχολικών μονάδων ως προς το εκπαιδευτικό τους έργο. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 4189/Β/10-9-2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/upourgike-apophase-108906-gd4-2021.html>

UNESCO, (1994). Διακήρυξη της Σαλαμάνκα και πλαίσιο δράσης για την ειδική αγωγή. Παγκόσμια διάσκεψη για την Ειδική Αγωγή, Σαλαμάνκα, Ισπανία, 7-10 Ιουνίου. Διαθέσιμο στα: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>

ΦΕΚ. 1319 -8- 10-10-2002 'Ένταξη, φοίτηση, αποφοίτηση ατόμων με ειδ. εκπ/κές ανάγκες σε ΙΜΕΑ και Τμήματα Ένταξης' (5).

Warnock Report, (1978). Διαθέσιμο στα <http://www.educationengland.org.uk>